

Liliana Agache

CÂTEVA OBSERVAȚII REFERITOARE LA ADAPTAREA MORFOLOGICĂ
A CUVINTELOR DE PROVENIENȚĂ MAGHIARĂ,
CU CIRCULAȚIE ÎN LIMBA VECHÉ¹

Influența limbii maghiare asupra limbii române în perioada veche a fost deosebit de însemnată, fiind favorizată de un complex de factori politici, juridico-administrativi și socio-culturali. La început, contaminarea s-a produs regional, extinzându-se treptat și asupra graiurilor românești nord-vestice și estice, precum și asupra unor zone din sudul țării. Pătrunderea termenilor maghiari s-a produs prin contactul dintre limbi și s-a impus în special pe cale cultă. Contactul cu limba maghiară și-a lăsat amprenta cu precădere asupra lexicului românesc, producând efecte, însă, și în domeniul morfologic (Pál 2014, 331).

Despre o influență maghiară asupra limbii române, în general, se poate vorbi încă din secolele X-XI, însă, din secolul al XVI-lea, aceasta se manifestă și pe cale literară, odată cu primele traduceri, numărul lor crescând considerabil în secolul al XVII-lea, odată cu literatura religioasă de inspirație calvină. Afirmăția: „după slavă, cea de-a doua limbă pusă la contribuție de traducătorii români a fost maghiara” (Gheție, Mareș 1985, 416) confirmă importanța acestei influențe care a oferit câteva modele traducătorilor români. De semnalat, pentru secolul al XVII-lea, sunt catehismele, psalmii versificați și alte lucrări religioase de sorginte calvină: *Sicriul de aur*, *Cărare pe scurt*; cf. și *Pânea pruncilor* (1702), tradusă după un original maghiar catolic.

Raporturile lingvistice româno-maghiare au fost mai intense în Ardeal, comparativ cu celelalte țări românești, aflate, în special sub influența slavă. Cele mai clare urme ale influenței maghiare sunt evidente la granițele nord-vestice ale țării, în special în regiunea bănățean-hunedoreană și crișean-maramureșeană.

Adaptarea la sistemul morfologic al limbii române nu se realizează numai în plan gramatical, ci angajează fonetismul și conținutul semantic al cuvintelor.

În cazul morfologiei, nu avem a face cu un proces de adaptare de durată, ci cu o încadrare realizată brusc și cu oscilații, cu variante puține.

Cele câteva transformări vizează mai ales clasa nominală și pe cea verbală. Se referă la încadrarea substantivelor sau a verbelor sub presiunea sistemului morfologic românesc care a impus declinării I (prin substantive terminate în -ă) și conjugării a IV-a (verbe în -ui) românești, elemente noi. Dintre acestea, cele mai

¹ Exemplele folosite sunt desprinse din texte aparținând secolelor XVI-XVIII. Pentru economia lucrării, am renunțat la expunerea lor contextuală.

evidente sunt: creșterea numărului de substantive pentru toate cele trei genuri, îmbogățirea limbii vechi cu o serie de adverbe și locuțiuni adverbiale de origine maghiară: *batăr* „cel puțin”, „totuși”, „deși”, *de/în alean* „împotriva”, *de biu* „destul”, *fără samă* „fără număr”. Adăugăm locuțiuni prepoziționale: *de-aleanul*, *în aleanul* și interjecția *ni* „ei!, hai! fie!” (Pál 2014, 326).

Cele mai multe împrumuturi maghiare sunt substantive, adjective, dar și verbe (Densusianu, ILR, II, 164). Dintre acestea, unele se substantivizează: adjectivele: *beteag*, *viteaz*, *alnic* sau verbele la infinitivul lung: *beseduire*, *lăcuire*. Sunt semnalate adjective participiale: *adevăsit*, *chinuit*, *făgăduit*, *nebintătuțit*, dar și adjective care se întrebuințează cu valoare adverbială: *izeclean*. Participiile cunosc o întrebuințare substantivală: *amistuită*, *besedit*, *biruită*, *lăcuită* (Pál 2014, 327).

În general, adaptarea morfologică se realizează prin încadrarea împrumuturilor maghiare în categoriile gramaticale specifice limbii române. În cazul substantivelor se aleg foneme tematice românești care determină și încadrarea într-unul dintre genurile limbii și influențează desinențele pe care le primesc, fiind introduse într-una dintre cele trei declinări, dat fiind că maghiara nu cunoaște declinarea.

Verbul

Verbele sunt încadrate într-una dintre conjugările românești, pe baza complexului sonor final al acestora. Ele se înscriu în paradigma conjugării a IV-a românești, față de maghiară care nu cunoaște conjugarea diferențiată pe baza formei de infinitiv.

În general, verbele de origine maghiară sunt formații pe terenul limbii române, cu sufixul *-i*, respectiv, *-ui*, iar încadrarea lor în paradigmele existente s-a făcut pe baza terminației la infinitiv.

Substantivul

Față de maghiară, unde armonia vocalică impune folosirea unui anumit sufix, în română, armonia consonantică determină categoria de teme în care se integrează împrumuturile. De exemplu, în *mesterség* alipirea sufixului este dirijată de procesul de asimilare vocalică centrifugă dinspre temă spre afix, iar în română, *-șug* se datorează unui proces de asimilare consonantică centripetă, dinspre afix spre temă (Pál 2014, 329).

Substantivele maghiare, pentru a se integra în oricare categorie de teme specifice limbii române, își adaptează sau își substituie ultimele foneme tematice.

Confuzii apar în cazul în care fonemele tematice ale etimonului se aseamănă cu cele din română. Astfel, există situații în care împrumuturile cu consoane etimologice muiate se confundă cu tema pluralului românesc. De exemplu, magh. *bakancs* > rom. *bocanci*, magh. *jobbágy* > rom. *iobagi*, creându-se corelativul dur singular *bocanc*, *iobag* (Kis 1975, 64–65; Pál 2014, 330).

În lipsa consoanelor tematice specifice și a desinențelor diferențiate, anumite cuvinte s-au încadrat, potrivit factorilor semantici și semului *inanimat*, în categoria

substantivelor neutre. În categoria substantivelor neutre se remarcă și o varietate de consoane tematice românești, având ca reper diferite combinații ale consoanelor tematice ale singularului cu cele ale pluralului. De exemplu, opoziția rotunjit-nerotunjit, în cazul consoanelor dure o întâlnim la substantive ca: *bir-biruri*, *aldămaș-aldămașuri*, *alean-aleanuri*, *chin-chinuri*, *chip-chipuri*, *iosag-iosaguri*, *lăcaș-lăcașuri*, *neam-neamuri*, *sălaș-sălașuri*.

Adoptarea unor substantive la un gen sau altul, determinată de factori semantici, se manifestă și în cazul genului natural care a impus încadrarea unor împrumuturi la masculin: *aprod*, *ban*, *chezaș*, *dorobanț*, *haiduc*, *răzeș*, *șoim*, *tâlhar*, *uriaș*. Pe de altă parte, în cazul substantivelor de genul masculin, se remarcă opoziția: consoană dură la singular – consoană muiată sau palatală la plural: *hotar-hotare*, *oraș-orașe*, *pochiolat-pochiolate*, *răvaș-răvașe*, *sălaș-sălașe*.

Substantivele feminine de origine maghiară au teme terminate în consoană dură la singular și în consoană muiată la plural: *bardă-bărzi*, *ciurdă-ciurde*, *gazdă-gazde*, *holdă-holde*, *jimblă-jimble*, *nașfă-nașfe*, *pildă-pilde*, *talpă-tălpi*.

Stabilirea genului și a desinențelor pe care le pot primi substantivele de origine maghiară depinde de aspectul fonetic al împrumutului, de natura consonantică sau vocalică a temelor substantivale. Mai mult, adaptările sunt influențate și de aspectul sintactic, când etimonul se desprinde dintr-o sintagmă a limbii maghiare și împrumutul este introdus într-o sintagmă a limbii române (Kis 1975, 114–152). Multe substantive de origine maghiară s-au încadrat printre neutre: *aldămaș*, *alean*, *bir*, *chin*, *chip*, *fel*, *giulgi*, *gând*, *heleșteu*, *hotar*, *lăcaș*, *mertic*, *meșterșug*, *neam*, *oraș*, *răvaș*, *sălaș*, *sicriu*, *șireag*, *tar*, *uric*, *vicleșug*. Dintre masculine, semnalăm: *aprod*, *ban*, *beteag*, *bumb*, *chezaș*, *dorobanț*, *florint*, *pârcălab*, *pârgar*, *răzeș*, *săcui*, *șoim*, *șpan*, *uriaș*, iar feminine sunt: *bardă*, *dijmă*, *gazdă*, *holdă*, *lipie*, *majă*, *marhă*, *pildă*, *seamă*, *talpă* (Pál 2014, 331).

În concluzie, în procesul adaptării morfologice nu se remarcă transformări spectaculoase, problemele ridicate fiind relativ ușor solubile. Substantivele de origine maghiară, lipsite de orice gen s-au adaptat sistemului morfologic românesc, înscriindu-se într-unul dintre genurile substantivelor românești, în timp ce verbele s-au încadrat în paradigmele existente pe baza terminației la infinitiv. Celelalte clase morfologice în care se înscriu împrumuturile maghiare nu ridică probleme de încadrare morfologică.

BIBLIOGRAFIE

- Bogrea, V., *Elemente ungurești*, în DR, 1920–1921, p. 269–272.
 Breban, V., *Note despre influența maghiară asupra limbii române*, în CL, III, 1958, p. 219–225.
 Béla, Kelemen, 1971, *Unele aspecte ale împrumuturilor maghiare în limba română*, în CL, XVI, 1971, p. 17–27.
 Densuşianu, O., *Istoria limbii române*, vol. I–II, Editura Științifică, 1961.
 Gheție, Ion; Mares, Alexandru, *Originile scrisului în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

- Kis, Emese, *Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române*, Editura Academiei, București, 1975.
- Pál, Enikő, *Influența limbii maghiare asupra limbii române. Perioada veche*. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014.

DES OBSERVATIONS CONCERNANT L'ADAPTATION MORPHOLOGIQUE POUR
QUELQUES MOTS D'ORIGINE HONGROISE, UTILISÉS DANS LA LANGUE ANCIENNE

(Résumé)

Au processus de l'adaptation morphologique, on ne remarque pas de modifications importantes. Les classes qui ont supporté quelques transformations sont les noms et les verbes.

Cuvinte-cheie: adaptare morfologică, influență maghiară, verb, substantiv, română veche.

Mots-clés: adaptation morphologique, l'influence hongroise, verbe, nom, roumain ancien.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie nr. 13*